

УДК 378:330.16.13

Ахновська І. О., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Стаття являє собою комплексне дослідження загальнотеоретичних та практичних проблем формування економічної культури суспільства. Статтю присвячено дослідженню теоретико-методологічних і практичних питань стану економічної культури в сучасних умовах та її ролі в становленні соціально орієнтованої економіки. Сформульовані визначення та здійснений усебічний аналіз поняття, принципів, функцій, критеріїв і факторів економічної культури. Обґрунтовані чинники зростання економічної культури молоді та запропоновані способи формування й вдосконалення економічної культури молоді. Економічна культура розглядається як характеристика економічних відносин та як регулятор економічної поведінки. Розвиток підприємництва та ринкової мотивації праці оновлює економічну культуру. Оновлення економічної культури сприяє розвитку економіки в Україні соціально орієнтовану економіку. Основні результати дослідження мають теоретичне та практичне значення.

Ключові слова: економічна культура, економічна поведінка, принципи економічної культури, моделі економічної культури, культура праці, культура управління, оновлення культури, економічна освіта, економічне виховання, економічна свідомість, економічна діяльність.

Ахновская И. А., кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия, Донецкий национальный университет имени Васыля Стуса, Винница, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

Статья представляет собой комплексное исследование общетеоретических и практических проблем формирования экономической культуры общества. Статья посвящена исследованию теоретико-методологических и практических вопросов состояния экономической культуры в современных условиях и ее роли в становлении социально ориентированной экономики. Сформулированы определения и осуществлен всесторонний анализ понятия, принципов, функций, критериев и факторов экономической культуры. Обоснованы факторы роста экономической культуры молодежи и предложены способы формирования и совершенствования экономической культуры молодежи. Экономическая культура рассматривается как характеристика экономических отношений и как регулятор экономического поведения. Развитие предпринимательства и рыночной мотивации труда обновляет экономическую культуру. Обновление экономической культуры способствует развитию в Украине социально ориентированной экономики. Основные результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: экономическая культура, экономическое поведение, принципы экономической культуры, модели экономической культуры, культура труда, культура управления, обновления культуры, экономическое образование, экономическое воспитание, экономическое сознание, экономическая деятельность.

Akhnovska Inna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Business Economics, Donetsk National University named after Vasyl Stus, Vinnitsa, Ukraine

FORMATION OF THE ECONOMIC CULTURE OF THE SOCIETY

Introduction. This article is a complex investigation of the general theoretical and practical problems of the society's economic culture formation.

Purpose. The article is devoted to a research of theoretic-methodological and practical problems of a condition of economic culture in modern conditions and its role in becoming of socially oriented economy.

Results. The definitions are formulated and the detailed analysis of a concept, principles, functions, criterions of the economic culture. The factors of growth are substantiated and the ways of formation and improvement of youth's economic culture are suggested.

Conclusions. The economic culture is considered as performance of the economic relations and governor of an economic behaviors. The development of business and market motivation of a transactions updates economic culture. The updating of economic culture promotes development of economy in Ukraine to socially oriented market economy. The main findings of the research have theoretical and practical application.

Keywords: economic culture, economic behavior, principles of economic culture, economic culture models, culture of a transactions, culture of management, updating of culture, economic education, economic training, economic consciousness, economic activity.

JEL Classification: A 13; F 43; I 20; M 14; M 20

Постановка проблеми. Для кращого розуміння законів економічного світу усім прошаркам сучасного українського суспільства потрібен відповідний рівень економічних знань, оскільки тут вони живуть і функціонують. Такою важливою складовою економічної діяльності виступає економічна культура, що значною мірою визначає рівень економічної активності в країні, ступінь розвитку економіки, темпи економічного зростання. Без суттєвого оновлення економічної культури неможливе подолання факторів незбалансованості розвитку економіки на шляху її перетворення в соціально орієнтовану сталу економіку.

Особливість становища молодих людей у суспільстві полягає в тому, що з одного боку вони входять у той соціальний простір, який було організовано незалежно від них попередніми поколіннями; а з іншого боку молодь може змінити та перебудувати відповідні соціальні структури. Крім того, вихід із кризової ситуації і процес розвитку нашого суспільства безпосередньо пов'язані із становищем молоді та її реальною участю в

цьому процесі. Економічна культура – проміжне явище, яке знаходиться на межі економічної і соціальної реальності суспільства.

Проблема економічної культури є порівняно новою в економічній теорії і тому малодослідженою як в Україні, так і за її межами. Так, в Україні дефініцію «економічна культура» почали досліджувати лише з 2000-х років, дефініцію «бізнес-культура» – ще пізніше, і досі під бізнес-культурою здебільшого розуміють лише діловий етикет. Актуальність поставленої проблеми вагомо зростає і в зв'язку з курсом на зростання ролі людини, як суб'єкта економічної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти економічної культури розглядали економісти, соціологи, психологи і педагоги, зокрема В. Пилипенко, І. Бекешкіна, Г. Асонов, О. Хуторяненко, Т. Заславська, Р. Ривікіна, В. Щербина, Є. Суїменко, Е. Щаблій, Є. Головаха, С. Макеєв, В. Лагутін та інші представники різних шкіл та течій. Але на сьогодні немає наукових досліджень стосовно бізнес-

культури суспільства, її характерних рис у порівнянні з економічною культурою: відсутній системний аналіз й теоретичні узагальнення та практичні розробки щодо стану та динаміки економічної культури української молоді та її ролі в розвитку економіки, які б сформували теоретичні основи та інноваційні методологічні підходи до розробки державної стратегії формування економічної культури молоді як засобу і цілі розвитку економічної сфери.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування методологічних засад визначення чинників формування економічної культури суспільства.

Виклад основних матеріалів та їх обґрунтування. Окремі аспекти економічної культури перебували в контексті наукових інтересів соціологів, економістів, психологів, педагогів, представників різних шкіл та течій. Бізнес-культурі практично не приділяється уваги. Отож, необхідно з'ясувати економічну сутність і характерні риси економічної культури, потім – бізнес-культури, і зосередити увагу на відмінностях між економічною та бізнес-культурою.

Формування економічної культури суспільства необхідно розпочинати із пізнання самої філософії культури та ідей просвітителів і економістів, оскільки головним джерелом нагромадження багатства є людський капітал, який стає передумовою сукупного виробництва, і складовими якого є професійна, інтелектуальна, духовна та економічна культура. Культура в загальноцивілізаційному розумінні являє собою особливу форму життєдіяльності людини, виникає одночасно з людиною в акті антропогенезу. Сам термін "культура", звичайно, не є новим, і це поняття через свою багатозначність важко піддається визначенню. Воно своїм походженням зобов'язане латинському слову *cultura* (обробка, догляд, поліпшення). У такому значенні термін "культура" вживали Т. Мор, Фр. Бекон, Т. Гоббс, Б. Спіноза, І. Лернер тощо. Згодом слово «культура»

більше сприймалося у значенні просвіти, освіченості, вихованості людини. Культуру необхідно розуміти як спосіб, за допомогою якого людина пов'язана зі світом природи, і завдячуючи якому вона виживає. Культура визначає цивілізацію. Культура – це надбання всього людства, це сукупний духовний досвід людства, адже все, що створено людиною, увійшло до арсеналу культури [1].

В працях вітчизняних вчених економічна культура визначається як: соціальна цінність, що характеризується сукупністю засвоєних економічних знань, розвиненістю економічного мислення, професійних вмінь та практичних навичок, законослухняністю, ступенем включення в економічну діяльність, через яку виявляються ділові риси (ініціативність, підприємливість, повага до чужої власності) [2]; як сукупність матеріально-духовних досягнень людей у різних сферах соціально-економічної діяльності [3]; як результат матеріально-духовної творчості, реалізації матеріальних інтересів, поліпшення життєвих умов та духовного зростання людини [4].

Економічна культура формується в процесі загальноекономічної практики і приводить до утворення стійких норм і правил економічної взаємодії, які сприяють передачі нагромадженого досвіду. Завдяки цьому економічна культура є механізмом відтворення і розвитку економічних відносин суспільства в цілому і окремої особистості в різноманітних діяльнісних та предметних формах. Економічна культура розчинена у всій сукупності економічних відносин, які є не лише формою прояву, але й способом існування культури. Тому сутність економічної культури полягає не в рівні економічного розвитку людини чи її діяльності, а в економічних відносинах, які обумовлюють природу самої людини та способи її діяльнісного існування. Аналіз економічної літератури дозволив виділити наступні функції економічної культури (рис. 1).

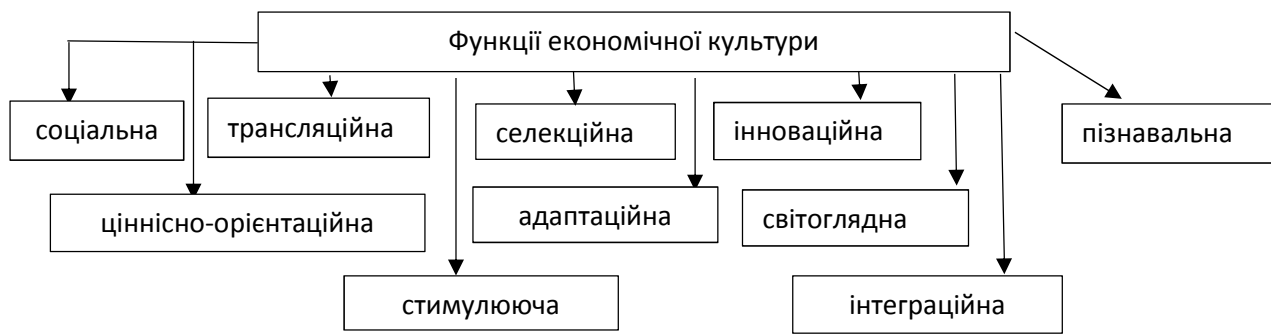

Рисунок 1 – Функції економічної культури

Джерело: представлено автором

Всі функції тісно пов'язані між собою і підтверджують, що економічна культура є засобом діяльності та шляхом до економічного зростання в Україні. Так, наприклад, стимулююча функція проявляється у сприянні вибору економічної поведінки через нові мотиви, які спрямовані активізувати людей на досягнення економічного успіху. Інтеграційна функція економічної культури забезпечує єдність інтересів працюючих або єдність усвідомлених потреб діяльності різних суб'єктів господарювання. Інноваційна функція економічної культури забезпечує оновлення форм та методів організації

виробництва. Світоглядна функція економічної культури ґрунтується на усвідомленні необхідності економічного зростання, інноваційного розвитку і баченні людиною свого місця в цьому процесі.

Економічна культура відображає стан економічної свідомості і поведінки людей, визначає їх адаптивні і творчі можливості в процесі освоєння оточуючого світу. Розвиток людини, її творчих сил і форм спілкування складає головний зміст економічної культури. Тому її вивчення дозволяє виявити, як людина оцінює економіку.

Основні риси економічної культури представлені на рис.2.

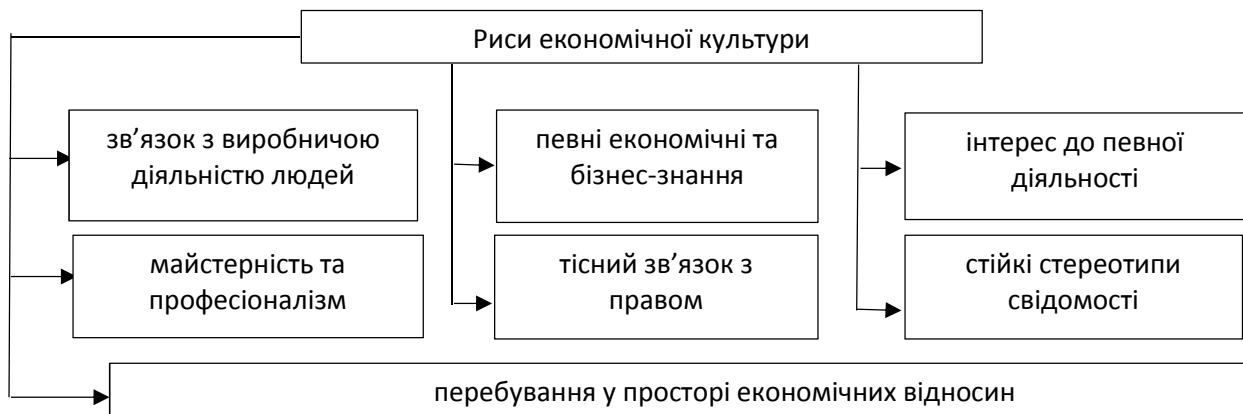

Рисунок 2 – Основні риси економічної культури

Джерело: представлено автором

Економічну культуру суспільства слід розглядати в інституціональному та особистісному аспектах. Інституціональний аспект – це ті цінності і соціальні норми, які характеризують функціонуючі всередині економіки інститути, а також цінності і норми,

які породжені не економічними, а іншими соціальними інститутами суспільства, що знаходяться поза економікою, але безпосередньо взаємодіють з нею. Особистісний аспект – це результат функціонування соціальних груп чи

індивідуума, який має прояв у економічних інтересах і потребах, економічній свідомості і мисленні, економічних знаннях і вміннях, економічній діяльності, її якості і специфічних властивостях. Дані аспекти економічної культури взаємопов'язані. Цей взаємозв'язок забезпечує цілісність економічної культури суспільства. Основу цієї цілісності складають культурні особливості економічних інститутів, що формують культурні риси та характеристики населення, а останні впливають на вже сформовану їх інституціональну культуру.

Інтелектуальна, духовна та економічна культура нерозривно пов'язані між собою і залежать від умов і характеру людської

діяльності. Майбутнє економічної культури залежить від свідомості й поведінки людей, від інституціональних умов: політичної стабільності суспільства, створення правових регуляторів, які гарантують захист різних форм власності, безпеку нових економічних структур, можливість вкладення капіталів, моральне оздоровлення населення. Критерії оцінки економічної культури – це критерії готовності окремої особи брати участь в економічному процесі в широкому розумінні цього слова: професійній діяльності, освіті, споживанні, виробництві благ і послуг тощо.

Сегменти економічної культури наведено на рис. 3..

Рисунок 3 – Сегменти економічної культури

Джерело: представлено автором

Основними чинниками формування економічної культури, на наш погляд, є наступні:

1. Економіко-правові (прискорення темпів економічного зростання, в основі якого лежать радикальні, технологічні, інституціональні та організаційно-управлінські зміни).
2. Духовно-психологічні (сімейне виховання, бізнес-спрямованість навчання, молодіжне підприємництво).
3. Освітньо-наукові (впровадження ефективної системи економічної освіти і виховання, економічної просвіти).

Аналіз економічної літератури [5-9] свідчить, що поняття «бізнес-культура» часто ототожнюється з поняттям «культура підприємництва» або з поняттям «бізнес-етикет». Отже, слід зупинитись на основних положеннях бізнес-культури:

- бізнес-культура є не тільки важливою внутрішньою змінною підприємства, але й

основою існування: вона є підґрунтям формування організаційної структури управління підприємством;

- бізнес-культура є частиною національної та світової культур і одночасно вона повторює їх ознаки в рамках специфічної структури підприємства;

- бізнес-культура включає місію підприємства (найважливішу мету його існування та розвитку); цінності, що розділяють люди, які працюють на підприємстві; традиції, норми і правила поведінки, а також моральні та естетичні принципи, на яких вони ґрунтуються.

Економічна культура є складовою освіти і спрямована на підвищення ефективності підприємницької діяльності.

Освіта у найширшому розумінні є переданням знань та інформації індивідам з метою виконання завдань виховного та пізнавального характеру. За своєю структурою та змістом освіта – це досить

складне, неоднозначне, багатомірне поняття. Досить часто освіту визначають як «процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок» [10]. Разом з тим ми часто маємо на увазі інше значення, розуміючи під освітою всю систему організації освітньої діяльності.

Зміст освіти як суспільного феномена, на нашу думку, розкривається в таких аспектах: 1) освіта як результат, як сума суспільно-значимих знань; 2) освіта як процес передання знань та інформації, втілення навичок та умінь, тобто навчальний процес; 3) освіта як організаційно-економічна система, тобто як галузь соціально-економічної діяльності.

Освіта як результат накопичення знань, результат навчального процесу має кількісний та якісний аспекти. Перший знаходить свій прояв у кількісному обсязі набутих і засвоєних людиною знань, формалізованим показником його може бути рівень освіти (середня, вища). Крім того, освіта має й аспект високої моральної цінності, формування здібностей та устремлень людей кожного народу, які визначають його історичну долю.

Освіта також виступає у вигляді педагогічного процесу, тобто передання знань, досвіду та виховання певних якостей людини. Такий процес обов'язково повинен бути певним чином організований, упорядкований і спрямований на досягнення конкретних цілей. Звідси логічно випливає третя площина, у якій найчастіше використовується це поняття, – це система організації освітньої діяльності. Такий аспект визначення поняття освіти також є неоднозначним, оскільки освіта як система передання знань молодим поколінням може розглядатися в широкому та вузькому значеннях. У широкому сенсі освіта – це широкомасштабний процес, що охоплює всі види цілеспрямованого впливу суспільства на індивіда з метою передання йому інформації та знань. Засвоєння людиною знань та оволодіння навичками соціальної та трудової поведінки відбувається не тільки в системі

формальної освіти, а й у сім'ї через сімейну освіту та виховання, самоосвіту та через вплив соціального середовища. У цьому розумінні освіта батьків є нагромадженням освітнім потенціалом, що виступає основою, фундаментом освіти дітей. У системі сімейної освіти важливим є не стільки передання наукових знань, скільки виховання, засвоєння високих моральних і культурних цінностей, успадкування національних і патріотичних традицій. Виховання в сім'ї є базовим, первинним, оскільки саме тут закладаються основи людської особистості, і вже потім воно доповнюється вихованням у системі формальної освіти.

Цінність освіти для суспільства в економічному аспекті становить можливість інтерналізувати (використати на свою користь) значні вигоди, що потенційно надає процес передання знань. Вищий рівень освіти зумовлює підвищення продуктивності праці, що повинен проявлятися у зростанні індивідуального доходу працівника. Чим вищим буде рівень освіченості всіх зайнятих, тим більш високими є потенційні можливості для зростання продуктивності праці в національній економіці і тим більшим буде сукупний дохід суспільства. Таким чином, існує тісний зв'язок між освітою та економічним зростанням, яке проявляється в темпах зростання загальних економічних показників: валового національного продукту (ВНП), валового внутрішнього продукту (ВВП) тощо.

Для раціонального функціонування економічної культури необхідне підвищення професійного й морального рівня суб'єктів підприємництва, щоб забезпечити ефективну і якісну організаційну та управлінську діяльність. При цьому необхідно поєднувати високу професійну компетентність із умінням організувати справу, бути достатньо діловими, перспективно мислячими, енергійними, наполегливими й ініціативними в роботі, оскільки від підприємців очікують високої громадянської зрілості, глибоких фахових знань, здатності забезпечити предметність, конкретність й оперативність в

організації та управлінні, тобто високого професіоналізму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Майбутнє економічної культури залежить від свідомості й поведінки людей, від інституціональних умов: політичної стабільності суспільства; переорієнтації старих і створення нових управлінських структур на підтримку ринкових відносин; створення правових регуляторів, які гарантують захист різних форм власності, безпеку нових економічних структур, можливість вкладення капіталів; моральне оздоровлення населення.

За результатами проведеного дослідження доцільно зробити наступні висновки:

1. Економічна культура суспільства є синтезом матеріального і духовного, формує цілісність економічної поведінки, що поєднує матеріально-економічний і духовний аспекти життя людини; є результатом творчої діяльності людей в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних і духовних благ.

2. В сучасному динамічному суспільстві зростають вимоги щодо економічної культури людей, а це означає, що на вибір критеріїв суттєво впливають переважаючі в суспільстві соціально-економічні умови.

3. Економічна культура молоді як соціальна цінність характеризується сукупністю засвоєних молоддю економічних знань, розвиненістю економічного мислення професійних вмінь і практичних навичок, законослухняністю, ступенем включення в економічну діяльність (ініціативність, підприємливість, повага до чужої власності).

4. Однією із умов підвищення економічної культури є залучення молоді до економічної діяльності. Зокрема, значну увагу варто приділяти молодіжному підприємництву.

5. Критерії оцінки економічної культури – це критерії готовності окремої особи брати

участь в економічному процесі в широкому розумінні цього слова: професійній діяльності, освіті, споживанні, виробництві благ і послуг тощо.

6. Критерії економічної культури відображають позитивні процеси в розвитку особи. Вони визначають зростання її інтелектуального і духовного потенціалу, можливості її реалізації в економічній та соціальній сферах, що, з економічної точки зору, означає приріст економічного добробуту та соціального клімату суспільства.

7. Критерії оцінки економічної культури повинні відповідати наступним ознакам: об'єктивності (тобто повинні оцінюватися однозначно, не допускаючи суперечливих оцінок) і адекватності (тобто оцінка саме того критерію, котрий відповідає даній процедурі).

8. Система критеріїв економічної культури допомагає виявити ефективність нинішньої та майбутньої участі індивіда в економіці, його працевіддачу і продуктивність праці, котрі безпосередньо залежать від рівня економічної і спеціальної підготовки, вміння використовувати та вдосконалювати засвоєні знання та навички.

9. Слід розрізняти поняття «бізнес-культура», «економічна культура суспільства», «економічна культура індивіда».

10. Економічна культура охоплює такі властивості індивіда, як підприємливість, економічність, обачність, вміння швидко і оперативно реагувати на зміну зовнішніх обставин.

Таким чином, важливість підтримки у суспільстві прозорості, чіткості і моральних норм бізнесу є запорукою зростання рівня економічної культури. Такий підхід ґрунтується на базових моральних цінностях та соціальних стандартах.

Література:

1. Несімко О. Д. Поняття, сутність та основні характеристики економічної культури / О. Д. Несімко // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія юридична. – Львів : ЛЮІ МВС України. – 2005. – Вип. 2. – С. 181–189.
2. Майструк І. М. Економічна культура за умов ринкових реалій в Україні [Електронний ресурс] / І. М. Майструк. – Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3.2007/77-90.pdf>.
3. Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти / Л. І. Кицкай // Вісник національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут" : Філософія. Психологія. Педагогіка. – 07/2007. – № 3. – Ч. 1. – С. 43-47.
4. Сур'як А. В. Вплив економічної культури на мотивацію праці в умовах ринкової трансформації / А. В. Сур'як // Оплата праці: проблеми теорії та практики : зб. наук.праць. – Луцьк : Вежа, ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. – С. 54-57.
5. Шляйхер А. Экономика знаний : почему образование – ключ к успеху Европы (пер. с англ. Е. Покатович) / Андреас Шляйхер // Вопросы образования. – 2007. – №1. – С. 28-43.
6. Економіка вищої освіти України : тенденції та механізми розвитку : монографія / АПН України, Інститут вищої освіти АПН України ; заг. ред. та вступ (с. 4-9) В. П. Андрущенко. – К. : Педагогічна преса, 2006. – 208 с.
7. Войтов І. В. Экономическая культура в системе природа + человеческое общество / И. В. Войтов // XXI Международная студенческая конференция. Сборник тезисов докладов. – М. : Издательский центр Информационно-методического управления РОАТ, 2009.
8. Лопаткин Г. В. Экономическая культура: понятие и метод / Г. В. Лопаткин // Издательство «Грамота», №4(30), 2013. – Ч. 3. – С. 105-108.
9. Єфременко Т. Економічна культура населення сучасної України (за матеріалами експертного опитування) / Т. Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С.174-190.
10. Каленюк І. С. Інтеграція вищої освіти України в Європейський та світовий освітній простір : економічний вимір : Монографія. / І. С. Каленюк, О. І. Гонта, М. П. Вербовий. – Чернігів : РВК Деснянська правда, 2011. – 165 с.
11. Private higher education establishments in Europe – the present condition and prospects of development/ Edited by Jozef Szablowski – Bialystok, 2005. – 220 p.

References:

1. Nesimko, O. D. (2005), "Concept, essence and main characteristics of economic culture", *Naukovyi visnyk Lvivskoho yurydychnoho instytutu. Seriiia yurydychna*, vol. 2, pp. 181-189.
2. Maistruk, I. M. (2007), "Economic culture in the conditions of market realities in Ukraine", *Sociology*, [Online], available at: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3.2007/77-90.pdf> (Accessed 29 June 2017).
3. Kytskai, L. I. (2007), "Economic culture as a component of economic education", *Kyivskiyi politekhnichnyi instytut: Filosofiia. Psykholohiia. Pedagogika*, vol.3, pp. 43-47.
4. Suriak, A. V. (2000), "Influence of economic culture on motivation of labor in the conditions of market transformation", *Oplata pratsi: problemy teorii ta praktyky*, pp. 54– 57.
5. Shliaikher, A. (2007), "Knowledge economy: why education is key to Europe's success", *Ekonomyka znanyi : pochemu obrazovanye – kliuch k uspekhu Evropi*, vol. 1, pp. 28–43.
6. Economy of Higher Education of Ukraine: Trends and Development Mechanisms: Monography (2006), *Instytut vyshchoi osvity APN Ukrainy*, 208 p.
7. Voitov, Y. V. (2009), "Economic culture in the system of nature + human society", *XXI Mezhdunarodnaia studencheskaia konferentsiya. Sbornik tezysov dokladov*.
8. Lopatkyn, H. V. (2013), "Economic culture: concept and method", *Hramota*, vol. 4(30), pp. 105–108.
9. Yefremenko, T. (2006), "Economic culture of the population of modern Ukraine (based on the expert survey)", *Sotsiologiia: teoriia, metody, marketynh*, vol. 4, pp. 174–190.
10. Kaleniuk, I. S., Honta, O. I. and Verbovyi, M. P. (2011), "Integration of Higher Education of Ukraine into European and World Educational Space: Economic Dimension: Monography", *Desnianska pravda*, 165 p.
11. Szablowski, J. (2005), "Private higher education establishments in Europe – the present condition and prospects of development", *Bialystok*, 220 p.